194998 ـ حکمِ زیاد کردنِ تعداد در اذکار چیست؟

سوال

چگونه می‌توان میان سخن پیامبر صلی الله علیه وسلم که فرمودند: هر کس صبح و شام صد مرتبه بگوید: «سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» (پاک و منزه است الله و ستایش از آنِ اوست)، در روز قیامت هیچ‌کس عملی برتر از او نمی‌آورد مگر کسی که مانند او گفته باشد یا بر آن بیفزاید (روایت مسلم: ۲۶۹۲)؛ و میان این مطلب که در سؤال شمارهٔ (148699) آمده که نباید از تعداد وارد شده در اذکار فراتر رفت، جمع کرد؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

ذکر الهی بر دو قسم است: ذکر مطلق و ذکر مقید. هر دو نوع در قرآن کریم ذکر شده است؛ آنجا که می‌فرماید: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا * وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا [احزاب: ۴۱ـ۴۲] (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، الله را بسیار یاد کنید و صبح و شام او را به پاکی بستایید). و همچنین می‌فرماید: وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ [آل‌عمران: ۴۱] (و پروردگارت را بسیار یاد کن و شامگاهان و بامدادان او را به پاکی بستای).

ذکر مطلق: ذکری است که به زمان، مکان، حالت یا تعداد مشخصی محدود نشده است؛ بلکه انسان در هر حالی پروردگارش را یاد می‌کند، همان‌طور که پیامبر صلی الله علیه وسلم در تمام اوقات به یاد الله بودند. زیاد گفتنِ این نوع ذکر در شرع بسیار پسندیده است، چنان‌که الله تعالی می‌فرماید: وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا [احزاب: ۳۵] (و مردان و زنانی که الله را بسیار یاد می‌کنند، الله برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ آماده کرده است) و می‌فرماید: وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [سوره انفال: ۴۵] (و الله را بسیار یاد کنید، باشد که رستگار شوید).

و از ابوهریره ـ رضی الله عنه ـ روایت است که گفت: رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ در راه مکه حرکت می‌کردند که از کنار کوهی به نام جُمدان گذشتند و فرمودند: «حرکت کنید، این جُمدان است؛ مُفَرِّدان پیشی گرفتند». گفتند: ای رسول الله، مُفَرِّدون چه کسانی هستند؟ فرمودند: «مردان و زنانی که الله را بسیار یاد می‌کنند». (صحیح مسلم: ۲۶۷۶).

اما ذکر مقید، ذکری است که به زمان، مکان، حالت، یا صیغه و تعداد مشخصی محدود شده است. اصل در این نوع اذکار این است که انسان به همانچه وارد شده، پایبند بماند.

نمونه‌های این نوع ذکر عبارتند از: اذکارِ بعد از نمازها، اذکارِ خواب، اذکارِ صبح و شام و دیگر اذکاری که مقید هستند. انسان این اذکار را همان‌گونه که از نظر صیغه و تعداد وارد شده، انجام می‌دهد.

حافظ ابن حجر رحمه الله می‌گوید: «از این مطلب استنباط شده است که رعایت تعداد مخصوص در اذکار معتبر است؛ وگرنه می‌شد به آن‌ها گفت که لا اله الا الله را هم سی و سه مرتبه [به تسبیحات] اضافه کنید. برخی از علما می‌گفتند: اذکاری که تعداد مشخصی دارند (مانند اذکار بعد از نماز) اگر ثواب مخصوصی برایشان تعیین شده باشد، چنانچه فرد از آن تعداد فراتر رود، آن ثواب مخصوص را به دست نمی‌آورد؛ زیرا احتمال دارد آن تعدادِ خاص، دارای حکمت و ویژگی‌ای باشد که با عبور از آن عدد، از دست برود...». (فتح الباری لابن حجر: ۲/۳۳۰).

در فتاوای انجمن دائم (اللجنة الدائمة) آمده است: «اصل در دعاها و اذکار مأثور بر توقیفی بودن از جهت صیغه و تعداد است. پس بر مسلمان شایسته است که این موضوع را رعایت کند و بر آن محافظت نماید؛ نه در تعدادِ مشخص شده و نه در صیغه چیزی بیفزاید، نه کم کند و نه آن را تغییر دهد». (فتاوای اللجنة الدائمة ـ المجموعة الأولی: ۲۴/۲۰۳).

دلیلِ اینکه باید به آنچه در ذکر مقید وارد شده بسنده کرد، این است که از پیامبر صلی الله علیه وسلم نقل نشده است که در صیغهٔ وارد شده در برخی اذکار ـ مثلاً اذکار بعد از نماز ـ چیزی افزوده باشند. حتی وقتی فقیرانِ مهاجر گلایه کردند که ثروتمندان نیز همان اذکار را می‌گویند، ایشان به آن‌ها اجازه ندادند که از تعداد (۳۳ مرتبه) فراتر روند؛ که این نشان‌دهندهٔ محدود بودنِ آن ذکر به تعدادی معین است.

اما در پاسخ به حدیثی که در آن آمده است: «هر کس صبح و شام صد مرتبه بگوید: «سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» (پاک و منزه است الله و ستایش از آنِ اوست)، در روز قیامت هیچ‌کس عملی برتر از او نمی‌آورد، مگر کسی که مانند او گفته باشد یا بر آن بیفزاید»؛ گفته می‌شود: این احتمال وجود دارد که منظور از «زیاده»، تکرارِ همان ذکر باشد که در این صورت این ذکر به‌خصوص، با این نصِ صریح، از قاعدهٔ عدم جوازِ زیاده مستثنی می‌شود. همچنین احتمال دارد منظور، مطلقِ ذکر باشد؛ یعنی آن ذکر را بگوید و سپس ذکر دیگری بر آن بیفزاید.

نووی رحمه الله می‌گوید: «دربارهٔ کسی که در روز صد بار بگوید: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّه وَحْده لَا شَرِيك لَهُ، لَهُ الْمُلْك وَلَهُ الْحَمْد وَهُوَ عَلَى كُلّ شَيْء قَدِير» (هیچ معبودی به‌حق جز الله نیست، یگانه است و شریکی ندارد، فرمانروایی و ستایش تنها از آنِ اوست و او بر هر چیزی تواناست)، فرموده‌اند که هیچ‌کس عملی برتر از او نمی‌آورد، مگر کسی که بیش از آن انجام داده باشد. این دلیلی است بر اینکه اگر کسی این تهلیل (لا اله الا الله) را بیش از صد بار در روز بگوید، پاداشِ ذکر شده برای صد مرتبه را دارد و برای زیاده نیز پاداش دیگری خواهد داشت. این مورد از آن حدودی نیست که از فراتر رفتن از تعدادشان نهی شده باشد. البته احتمال دارد منظور از زیاده، سایر کارهای نیک باشد و نه لزوماً تکرارِ همان ذکر؛ و نیز احتمال دارد منظور مطلقِ زیاده باشد، چه از همان ذکر و چه غیر آن، که این احتمال آشکارتر است». (شرح مسلم للنووی: ۱۷/۱۷).

خلاصه آنکه: ذکر بر دو نوع است: مطلق و مقید.

ذکر مطلق: تعداد مشخصی ندارد و انسان تا جایی که می‌تواند پروردگارش را یاد می‌کند.

ذکر مقید: اصل بر این است که ذاکر به همان صیغه و تعدادِ وارد شده پایبند باشد، مگر مواردی که نص بر جوازِ زیاده در آن‌ها وجود دارد؛ مانند گفتنِ صد بارِ: «سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ» و صد بارِ: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّه وَحْده لَا شَرِيك لَهُ، لَهُ الْمُلْك وَلَهُ الْحَمْد وَهُوَ عَلَى كُلّ شَيْء قَدِير». در این موارد اگر کسی از صد مرتبه فراتر رود، اشکالی ندارد.

والله اعلم.